بۆكان له ئه‌مڕۆ و له مێژوودا (٢)

نووسینی: تاهیر عه‌لیار

حه‌سه‌نی قزڵجی (٥-٢)

كۆمه‌ڵناسیی كورده‌واری له‌(پێكه‌نینی گه‌دا) ی كاك حه‌سه‌نی قزڵجی دا

پێكه‌نینی گه‌دا، كۆی كۆمه‌ڵێک چیرۆكی كورته كه ناوه‌رۆكه‌كه‌یان لایه‌نه‌كانی جۆراوجۆری ژیانی خه‌ڵكی كوردستان وبه تایبه‌ت ناوچه‌ی بۆكان پێشان ده‌دا و ئه‌و دیمه‌نانه ده‌خاته به‌ر چاوی خوێنه‌ر كه وه‌ک وێنه‌یه‌ک له‌ژیانی رۆژانه‌ی خه‌لک هه‌ڵگیراون. زۆربه‌ی ڕووداوه‌كانی نێو چیرۆكه‌كان له دێهاتی ده‌وروو‌به‌ری بۆكان وه‌كوو نۆبار ، كانی پانكه، قاجر، داره‌گرده‌ڵه، ئاجی كه‌ند، كانی تۆمارو... روویانداوه. پێش (پیكه‌نینی گه‌دای)كاک حه‌سه‌نی قزڵجی ، ئه‌ده‌بیاتی كوردی خاوه‌نی گه‌نجینه‌یه‌كی ده‌وڵه‌مه‌ندی وانیه كه ئاوا وێنه‌كانی ژیانی كۆمه‌ڵایه‌تی و ڕۆژانه‌ی خه‌ڵكی كوردستان بخاته ڕوو و ئه‌وه‌ی هه‌شه له‌و پله‌و پایه‌دا نیه كه پێكه‌نینی گه‌دا بۆخۆی ده‌سته‌به‌ر كردوه.

زمانی نووسینی كتێبه‌كه كوردییه‌كی پاراو ، جوان، ڕه‌وان و دڵپه‌سنده. ڕسته‌ی كورت و وشه‌ی ساده و ساكارو ڕه‌سه‌نی كوردی وا له‌جێگای خۆی دا به‌كار هێندراون و هۆندراونه‌ته‌وه و باسه‌كان و گێڕانه‌وه‌ی ڕووداوه‌كان وا وه‌ستایانه‌و زانایانه داڕێژراون، خوێنه‌ر له‌خوێندنه‌وه‌یان تێر نابێ. ئه‌گه‌ر له شیعری كوردی دا به‌رهه‌مه‌كانی مامۆستایان هێمن و وه‌فایی و مه‌ستووره‌ی كوردستانی و مه‌وله‌وی تاوگۆزی ، زمانی كوردی یان گه‌یاندۆته لووتكه‌ی جوانی ، له نه‌سریش دا (پێكه‌نینی گه‌دا) ی كاک حه‌سه‌نی قزڵجی ئاڵاهه‌ڵگرو پێشڕه‌وی نووسینی نه‌سری ڕازاوه و جوانی كوردیه و وه‌كوو ستاندارد بۆ نووسینی نه‌سری كوردی به حیساب دێ به تایبه‌ت كه نووسه‌رشاره‌زایی و باڵاده‌ستیی خۆی له زاراوه جۆراوجۆره‌كانی كوردی دا نیشان داوه و چیرۆكه‌كانی (خه‌مڵی په‌موو،شه‌هیدی زوڵمه كفن و شۆردنی ناوێ، هێلكه‌ی هادی خانی) به‌زاراوه‌ی ئه‌رده‌ڵان نووسیوه و وشه‌ی هه‌ورامیشی تێ هه‌ڵكێشاوه و وه‌ستا یی خۆی له‌و زاراوه‌یه‌ش دا نیشان داوه.

كاک حه‌سه‌نی قزلجی له‌چیرۆكه‌كانیدا ته‌نیا ڕوخساری لادێی كورده‌واریی خستوته به‌رده‌ستی خوێنه‌ر و هیچ ئاوڕێكی له ژیانی خه‌ڵكی شاره‌كانی كوردستان نه‌داوه‌ته‌وه، له‌حاڵێكدا بۆخۆی گه‌وره‌بووی نێو شار و دانیشتووی شاربوه و شاره گه‌وره‌كانی كوردستانی وه‌كوو سنه‌و كرماشان و سلێمانی و...دیوه و به‌و بیره تیژه‌ی و پله‌ی زانست ولیهاتووییه‌ی كه بوویه‌تی هه‌روه‌ک له ژیانی لادێ دا مووی له ماست ده‌ركێشاوه هه‌روا ده‌یتوانی دیمه‌نێک له ژیانی شارنشینیی كوردیش پێشان بدا كه به‌داخه‌وه ئه‌وه‌ی نه‌كردوه وخوێنه‌ر ئه‌و بۆشاییه هه‌ست پێده‌كا و وه‌كوو خه‌سارێک دێته به‌رچاو. به‌ڵام ئه‌وه‌ی له سه‌ر سروشت و لادێی كوردستان نووسیویه وه‌ک تابلۆیه‌كی بێ وێنه نه‌خشاندوویه. بۆ وێنه ناوچه‌ی گاوه‌رۆی سنه تا ده‌گاته ئاوایی نشوورئاوا ده‌بینێ:

"به‌شیو و ده‌ره‌یه‌كدا هه‌ڵكشاین . بۆن و به‌رامه‌ی گوڵ و گوڵزار پیاوی مه‌ست ئه‌كرد . به په‌نای دۆڵه‌كه‌وه‌و تا سه‌ری به‌نده‌ن باخ و باخات بوو . دار و دره‌خت وه‌كوو دۆستانی به ئه‌مه‌گ و هاوبیر سه‌ریان به‌سه‌ریه‌كه‌وه نابوو . ئه‌تگوت ڕاز و نیاز ئه‌كه‌ن به ئاڵا و واڵای سه‌وزه‌گه‌ڵاوه. به ده‌م شنه‌ی باوه ئه‌شه‌كانه‌وه. ئه‌تگوت به هه‌وای موزیكی خوڕه‌خوڕی ئاوه‌كه‌وه كه له لووتكه‌ی كه‌ژه‌كه ئه‌هاته خواره‌وه، وه‌ک ده‌وڵه‌مه‌ند و خوا پێداوه‌كان ،له سه‌رشانۆی كاباری یه‌كان سه‌ما ئه‌كه‌ن و ئاگایان له ده‌رد و مه‌رگی كه‌س نیه. ئه‌م دیمه‌نه بۆ من ، به تایبه‌تی دوای ماوه‌یه‌ک زیندان ، ئه‌وه‌نده جوان و خه‌م ره‌وێن بوو ، به‌رزیی كه‌ژه‌كه و شه‌كه‌ت و ماندوویی خۆمی له‌بیر بردبوومه‌وه. به‌كاوه‌خۆ تێ هه‌لئه‌گه‌ڕاین تا ده‌ماده‌می خۆراوا گه‌یشتینه ئاوایی.

به رۆژ له به‌ر هاتوچۆی ژاندارمه و چه‌رچی و ورده‌واڵه‌فرۆش كه پتریان به پۆلیسی نهێنی ئه‌زانران ، چووینه باخێكی دوور له‌ئاوایی . باخه‌كه له جێگه‌یه‌كی ئێجگار خۆشا هه‌لكه‌وتبوو.هه‌رچه‌ند گێلاس و قه‌یسی نزیک پێ گه‌یشتن بوون ، هێشتا له سه‌رووی ئه‌وێوه، به نووچكه‌ی كه‌ژه به‌رزه‌كه‌ی پشتیه‌وه، ڕنووی به‌فر ئه‌دره‌وشایه‌وه. له‌وێ بۆم ده‌ركه‌وت ئه‌و ئاوه‌ی به‌نێو باخه‌كانی خواره‌وه‌دا هاژه‌ی ئه‌كرد، سه‌رچاوه‌ی لای ئه‌و رنووانه‌یه وله گه‌ڵ به‌فراوه‌كه‌یان تێكه□ ئه‌بێت. بۆیه به رۆژ هه‌ر هاژه‌ی دێت و به‌شه‌و كه به‌فراو ئه‌یبه‌ستێ كه‌م و هێدی ئه‌بێته‌وه."

به‌خوێندنه‌وه‌ی ئه‌و دیمه‌نه دڵڕفێنه‌ی ناوچه‌ی گاوه‌رۆی سنه مرۆڤ پێی خۆشه بزانێ له سه‌رئه‌و وڵاته جوانه و له‌نێو ئه‌و سروشته بێ وێنه‌یه‌دا ژیانی خه‌لک چۆنه ومال و حاڵی كورد له‌سه‌ر زێد و وڵاته‌كه‌ی خۆی له‌باری ئاوه‌دانی و گوزه‌رانه‌وه له چ ئاست و پله‌و پایه‌یه‌ک دایه. چه‌ند نموونه‌یه‌ک له‌خانووی خه‌ڵكی دێهات له كتێبه‌كه‌وه ده‌گوێزینه‌وه ئێره:

" كۆشكی ئاغایی وه‌كوو كونده‌به‌بووی گه‌ڕۆڵ به به‌ربه‌رۆچكی گوندی (سه‌ركه□) ه‌وه هه‌ڵنیشتبوو. له‌هێندێ جێ پاساره‌ی بانه‌كان كه‌وتبوونه خواره‌وه له هیندێ جێشدا چۆڕابوون . له مێژ بوو پلووسكه‌كان به‌ر ببوونه‌وه‌و چایی یان پێ لێنرابوو. شۆلاوگه‌ی باران كه‌ندڕی خستبووه دیواره‌كان و ده‌میان له‌گوندی سه‌ركه□ داپچرییبوو . ده‌تگوت قه‌ستیانه ئه‌و چه‌ند ماڵه ره‌عیه‌ته‌ش كه له دێ دا ماون به‌گاو گوێر و شیناوه‌رده‌وه قووت بده‌ن . به‌رده‌كان سه‌ریان له‌سواغه‌كان ده‌رهێنابوو ، ددانیان له‌ریچه‌وه بردبوو ، له‌وه ده‌چوو نیازیان وابێ خۆیان له به‌ندی دیواره‌كان ڕزگار بكه‌ن.

بەشی دەرەوەی قەڵا ، دیواخان و پێش خانە، تەویلەو کادێن ، هێشتا هەر بەپێوەبوون . دیوارەیان بەدەورەوە و بانیان بەسەرەوە مابوو. بەڵام نە لەتەویلە حیلەی ئەسپ و ماین دەهات ، نە کادێن سپیایی کای تێدا دیار بوو . لە بن میچ سیسرە دەیانخوێند و لەخواریشەوە قالۆنچە رمبازی یان دەکرد . ساڵێک بوو فەرشی دیواخانەکە فرۆشرابوو ، بەڕەکانی پێشخانەی لێ راخرابوون . هەموو شتێک لەماڵی مەجیدخان بەرەو سووک و چرووکی دەڕۆیشت ، ئەم بەڕانە نەبێ رێز و حورمەتیان پەیدا کردبوو لەپێشخانەوە هاتبوونە دیواخان و جێگای قاڵی یان گرتبۆوە، تاقە حەسیرێکیش لەمزگەوت پەڕەوازە ببوو هاتبوە قوژبنێکی پێشخانەکە.
دەزگای دەرەوەی مەجیدبەگ بەسێ شتەوە دەگەڕا : فەرەجی فەڕاش ، هەڵۆی تانجی، ئێسترە بۆز. شەوانە ئێسترەبۆز فەرمانرەوای شەشدانگی تەویلە بوو ، سەربەخۆ دەیزەڕاند . هەڵۆ لەسەر کۆنە حەسیرەکەی پێشخانەو فەرەجیش لەمزگەوت دەخەوتن. "
لەچیرۆکێکی دیکەدا ماڵی گوندییەکی سوێسنایەتی سەردەشت ئاوا پێشان دەدا:
" چووینە ژوورەوە، چ ببینین؟ سەیر و سەمەرە. هۆدەیەکی قوڕین ، دیوارەکانی بە دووکەڵ ڕەش ببوو ، میچەکەی قورماوی بوو ، تاقە پەنجەرێکی بچووکی تێدابوو بۆ سەر هەیوانەکە، شووشەکەی بە دووکەڵ ڕەش داگەڕابوو. هیچی لێ ڕانەخرابوو. لە نێوەڕاستی هۆدەکەدا کورسیەکی زستانی کە لەسەر تەنوور دای دەنێن و لیفەی پێدا دەدەن و لەدەوری دادەنیشن ، دانرابوو."
لەهێندێک جێگاشدا ماڵی پۆشتەو پەرداغی گوندیی ، ئاوا دەخاتە بەرچاوی خوێنەر ، بۆ وێنە ئەو ماڵەی کۆێخا هۆمەری سوێسنایەتی لەگەڵ نوێنەری دەوڵەت تێیدا دادەنیشێ ئاوایە: " پیرۆت بردینیە هۆدەیەکی گەورەی ڕووناک و خاوێن ، قاڵیی لێ راخرابوو ، پاڵەوپشتیی لێ دانرابوو، سەماوەر قوڵتەقوڵتی بوو. دانیشتین، چایان بۆ تێکردین."
یا قەڵای فەرەیدوون بەگ ئاوا پێشان دەدا:
" قەڵای فەرەیدوون بەگ لەژوور ئاوایی یەوە بە جێگایەکی بەرزەوە بوو. پەنجەرەکانی دیواخانەکەی دەیڕوانی یە هەموو ئاوایی و ماڵ بەماڵی لێوە دیاربوو، فەرەیدوون بەگ هەمیشە لە سەرووی دیواخانەکە لە پەنجەرەیەک دادەنیشت و سەرنجی خەڵکی ئاوایی و کار و کردەوەیانی دەدا. ماڵەکەی وەک هەڕاجە بازاڕ هەمیشە پڕبوو لە بازرگان و چەرچی . دارایی و سامانێکی زۆر و زەوەندی پێکەوەنا بوو . قەڵاکەی لەبەر کارەکەرو خزمەتکاری زۆر و زڕەزڕی رادیۆ و بریسکە بریسکی کارەبا و وڕەوڕی ترۆمبێ و چزو هووڕی چێشتخانەو زرینگە زرینگی بوتڵ و پێک هەر دەتگوت کابارەی شارەگەورەکانە."
ئێستا کە وەزعی ماڵی دارا و نەداری گوندیی مان دی کە بەشی هەرەزۆری هەرشتێک لە وێرانە باشترە سەرنجێکیش دەدەینە ژیانی رۆژانەی خەڵک بەو جۆرەی لە کتێبی پێکەنینی گەدادا ڕەنگی داوەتەوە:
" کوتووپڕ بەشێنەیی سەری هەڵێنا ، دەتکوت ملی وەکوو فەنەرێکی ڕەواوەوایە و توانای ئەوەی تێدا نەماوە سەرەکەی بۆ بەرز کاتەوە. وردەوردە سەری هەڵێنا تا لە سەر ئەستۆی راست وێستا . ئەمجار پەنجەکانی لە بەر یەک ترازاندو دەستی نا سەر زەوی یەکە بەو نەختە هێزەی کە لە دەستیدا مابۆوە یارمەتی قاچەکانی دا ، هەموو جمگەکانی کەوتنە قرچە قرچ تا راستەوە بوو. بەلارە لارەوە چووە ماڵەوە. لە شتوومەکی ناو ماڵ تاقە لێفەیەکی مابۆوە، دوو بەرکۆژەی بەبەن لێنابوو ڕۆژانی باران و سەرما دەیدا بەشانیدا و بەرکۆژەکانی گرێ دەدا.
لێفەکەی دا بەشانیدا ، گاڵۆکەکەی بەدەستەوە گرت و کەوتەرێ . کەس نەیدەزانی تا کوێ بڕ دەکات و دەیەوێ بچێتەکوێ، بەڵام وادیاربوو ورەی بەر نەداوە، هێشتا دڵی لە دەست و قاچی بەهێزترە. ڕۆیشت و ڕۆیشت تا دوای ماوەیەک لەچاو ون بوو.
پاش چەند رۆژ "حەمەڕەش" لەهەڵەبجەسەری هەڵدا . بەم حالەوە دەچوە ناو بازاڕ داوای کاری دەکرد ، بەڵام کاری چی؟ خەڵک کرێکاری دەویست کە هەر لە بەیانی یەوە تا رۆژئاوا پشوو نەدا و وەکوو خولخولە هەڵخولێ . گەلێ لەوانەی بۆ کرێکار دەگەڕان ، کە حەمەڕە ش داوای کاری دەکرد سەریان ڕادەوەشاند و دەڕۆیشتن ، لەبەرخۆیانەوە دەیانگوت : کرێکاری چاکی ، نۆرەی ئەوەیە لە کارەکەمدا بمری ، کفن و دفنی تۆشم بەڕیشەوە بێ. بەڕێکەوت هیی واشیان بوو ئانەیەکی دەدایە و دەیگوت: باوکم تۆ ناتوانی کار بکەی ، ئەوە بدە بە کولێرەیەک و واز بێنە. حەمەڕەش بە درێژایی ژیانی کوڕی ناو مەزراو شیناوەرد بوو ، بە شان و باهۆی خۆی ژیابوو ، ئەو گەوزەی ئەو لە درەو دا دەیوەشاند کەم پاڵە هەبوو بی وەشێنێ . ئیستا کە تووشی رۆژێکی ئاوا ڕەش هاتبوو وای وڵام بدەنەوە، کزە لە جەرگیەوە دەهات . ئانەکەی وەرنەدەگرت وهەموو جارێ دەیگوت : لالۆ من گەدایی ناکەم ، داوای کار دەکەم.
لەبن دیوارێک دانیشت ، پشوویەکی دا و لەبەرخۆیەوەکوتی : واباشە جێگایەک بدۆزمەوە شەو تێیدا بحاوێمەوە، ئەگینا بەو سەرمای دەمەوزستانە لە کۆڵانان و لە بن دیواران ڕەق دەبمەوە. هەستا بێ ئەوەی بزانێ بۆ کوێ دەچێ ، لەو کۆڵانەوە رۆیشت بۆ کۆڵانێکی دیکە، هیندێک بەوێ دا گەڕا و رووی کردەکۆڵانی سێیەم ، لەوێ تەماشای کرد دووکەڵێکی ئەستوور بەهەوادا دەچێ ، گوتی، هەر چیەک بێ ئەوە ئاگرێکی گەورەیە، وا چاکە بچم شەو لەپەنای دا بحاوێمەوە. وەکوو شوێن گەڕێکی چاک شوێنی دووکەڵی هەڵکرت تا دۆزی یەوە، دووکەڵکە لە کونێکی گەورەی وەکوو ئەشکەوت دەهاتەدەرێ ، خۆی کرد بەکونەکەدا . لە ناو چڕودووکەڵ دا تارمایی کابرایەکی دی پەیتا پەیتا ئاگرەکەی خۆش دەکرد ، سڵاو و ماندوو نەبوونی لێ کرد و پرسی : لالۆ ئەو ئاگرەچی یە وا بێ وچان هەر خۆشی دەکەی؟ ئاگر خۆشکەر گوتی : براکەم ئەمەتوونی حەمامە، کاری من ئەوەیە ئەم توونە تاودەم. حەمەڕەش : لالۆ وەرەپیاوەتی بکە لە

رێی خودادا جێم بکەوە شەو لێرەدا بحاوێمەوە، با لەسەرمانا ڕەق نەبمەوە. توونچی : برا لە توونی حەمام پاڕانەوەی بۆچی یە؟ وەرەهۆ لەو قوژبنەپاڵ کەوە. "
لەچیرۆکیکی دیکەدا ژیانی خەلکی کوردستان ئاوا دەخاتەبەرچاو:
" ساڵێک لە ساڵان دێوی قات و قڕی و گرانی باڵی ڕەشی بەسەر ناوچەی "ژاوەرۆ" دا کێشا ، ڕەهێڵەی پەرێشانی و پەشێوی و شپرزەیی دایکرد. وەرزێر لە کشت و کاڵی بەهاری و لە رەپستەو ئاوەنیای پایزە، مافنگی و ڕەنجەڕۆ مایەوە، هەژار و نەدار و کز و کەنەفت کەوت و ژیانی ئاڵۆز بوو . سەرەڕای ئەمانەش ئەوەندەیان بردبوە گە و هەرەوەز وەک قسە قوتان ئەڵێن "لەچوارپەلا گوێچکەی ساغ بوو". زگی برسی و پشتی بریندار و شان و شەپیلکی تێکشکابوو. کۆڵ کێشانی زۆر و زەوەند هێز و توانای پێ نەهێشتبوو. برسیایەتی و بێ بژیوی ڕست و دەرەتانی لێ بڕیبوو. وەرزێر ئەوەندەی سەرنجی دا و بیری کردەوەو سەری هێناو برد ، نەیتوانی ڕێگای ررزگاری و چاری چارەڕەشیی خۆی بەدی بکا . لەلایەکەوە بێگار مەودای نەئەدا بەرژەوەندێک لەحاڵی خۆی بکا ت و لەلایەکی تریشەوە ناشارەزایی و نەزانی ڕۆژی ڕووناکی لێ کردبووە شەوەزەنگ . بێ بارانی و وشکەساڵ و خەلەگران بوو . بێ کاری بوو. ئیش لەحاند ڕەنجبەر و ئیش کەران چوبووە پشتی شێران."

درێژەی هەیە....